

دائرة المعارف حبان زین اسلام

جلد ۱

آب

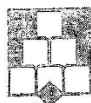
سرپرستار متن انگلیسی
جان ل. اسپوزیتو

ترجمه و تحقیق و تملیق
زیر نظر

حسن طارمی، محمد دشتی، مهدی دشتی

نشر کتاب مرجع

نشر کارگاه

تهران ۱۳۸۸

فہرست مصنفان این مجلہ

الف- معادل یابی، تنظیم و توضیح مدخل ہا
نگار نادری

ب- ترجمہ مقالات

محمد فاطمیان	یوسف ابادری
مہدی فاطمیان	مہدی افشار
مراد فرہادپور	محمد باقری
سید مجید قافلہ باشی	ولی اللہ برزگر کلشمی
حمیدہ کوکب	سعید پیشداد
سیدعلی مرتضویان	محمد تقی زادہ
سپیدہ معتمدی	صمد چینی فروشان
مجتبی منشی زادہ	علی اصغر خندان
افسانہ منفرد	ہلن خوش چین گل
سیدحسین میرجلیلی	شہناز رازپوش
نگار نادری	محمد رفیعی مہرآبادی
محمدجواد ناطق پور	محمدعلی صالحی
سیدعباس ہاشمی	حسن طارمی راد
محمدمنصور ہاشمی	ہدایت علوی تبار
لیلا ہوشنگی	علی فاطمیان

ج- مقابلہ ترجمہ و ویرایش

سپیدہ معتمدی
مجتبی منشی زادہ

د- ویرایش علمی، تحقیق و تعلق (ہیئت ویراستاری)

حسن طارمی راد
محمد دشتی
مہدی دشتی

ه- ترجمہ کتابشناسی

مستورہ خضرائی

و- گزینش و آمادہ سازی تصاویر

معصومہ میرسعیدی

ز- ضبط اعلام

کبری محمدی تکیہ

ح- امور هنری

مسعود نجابتی (طراح گرافیک)
علی لہافی (بازبینی فنی و اجرای هنری)

ط- آمادہ سازی فنی

سہیلا اسدی باہر (صفحہ آرا)
مہناز خلیج اسماعیلی (نمونہ خوان)
فریرز رسولی (پیگیری حروف نگاری)
اکرم رضایی (نمونہ خوان و ویراستار فنی)
اعظم رمضانپور سبحانی (حروف نگار)

ی- امور اجرایی

سیدمصطفی سہمی
وحید وکیل

موضوع: تاریخ مردی افشار	بازرگان، مهدی	دیویدگیل مارتین	انگلستان - بریتانیا
محمد دشتی	تکمه	محمد رفیعی مهرآبادی	انگلستان و اسلامی، قانون
آرلین هیلجیلین حنفی	بازبها و ورزش	فضل الله جمیل	انور ابراهیم
مهدی افشار		ایلا هوشنگی	
جان اس. شوپرلین	باسمه چیان	فیروز احمد	انور پاشا
انجیل		سعد پشداد	
سیده معتمدی	باغها و مناظر	هوارد ا. رید	اوزال، تورگوت
جون تابوروف	اشکال سنتی	سعد پشداد	
مهدی افشار		عمری ایچ کرکوله	اوگاندا
فیر چایلد راگانز	اشکال باغهای امروزی	سعد پشداد	
مهدی افشار		ماریلین این هگلند	اهل بیت
الکساندر پروویچ	بالکان، دولتها	هبات وراستاری	
سعد پشداد		وائل حلاق	اهل حل و عقد
رادنی ویلسن	بانک توسعه اسلامی	سعد پشداد	
سید حسین میرجلیلی		رونالد ل. نلر	اهل کتاب
رادنی ویلسن	بانک و بانکداری	دلی الله بزرگ کیشی	
سید حسین میرجلیلی		ایون یازیک حناده، چین	ایالات متحده آمریکا
محسن اس. خان و عباس	تکمه	اسمیت	
میر آخور		نگار نادری	
بهرین - کشورهای خلیج فارس		شاهرخ اخوی	ایران
بهارا، خانانات - خانانات بهارا		اسانه منفرد	
افتخار زمان	بدعت	مستصر میر	ایمان
مهدی افشار		هدایت علوی تبار	
پائول جی. ماگانرلا	برادران جمهوری خواه	دنيس مک اوئن	باب
محمد تقی زاده		حنیده کوکب	
درواز زوی	برده داری	دنيس مک اوئن	پایبگری
سید عباس هاشمی		حنیده کوکب	
ژانو نخوزه ریس	برزدل	مایکل م. جی. فیشر	بازار
سید مجید قافله باشی		سید حسین میرجلیلی	

به بهره^۲ است یا تنزیل^۳، ظاهراً آکسون اجماع نظری میان محققان اسلامی وجود دارد که اصطلاح ربا شامل تمامی شکلهای بهره^۴ است و میان نوعهای اسمی و واقعی بهره هیچگونه تمایزی وجود ندارد. منابع اساسی اسلام از جمله قرآن و سنت، تبیین تفصیلی از تحریم بهره ارائه نمی‌دهند جز آنکه به‌طور مسلم تأکید می‌کنند که دریافت بهره کاری غیر عادلانه، و به همین جهت ممنوع است. در هر حال اقتصاددانان معاصر مسلمان، یا تمسک^۵ به پیامدهای زیان‌آور متصور برای وجود بهره در جامعه‌های نوین یا با تأکید بر اینکه بهره، استثمار^۶ است یا با این استدلال که نظریه نوین اقتصادی توجیهی برای وجود یا نیاز به بهره ارائه نمی‌دهد، مستطقیای متعددی برای تحریم بهره ارائه نموده‌اند. افزون بر آنکه بهره با مفهوم اسلامی حقوق مالکیت نادم‌ازگار است (چپرا، ۱۹۸۲؛ صدیقی، ۱۹۸۳؛ احمد، ۱۹۸۴؛ خان و میراخو، ۱۹۸۹).

۱- توسعه بانکهای اسلامی. هر چند به نظر می‌رسد محدودیت استفاده از بهره یک محدودیت الزام‌آور^۷ باشد، ولی در واقع بانکهای اسلامی و نهادهای مالی، خصوصاً از اواسط دهه ۱۲۵۰ ش/۱۹۷۰ م به سرعت رشد کردند. در حال حاضر حدود ۴۵ کشور که بیشتر جهان اسلام را شامل می‌شود، دارای نوعی از نهاد مالی اسلامی هستند. گسترش بانکداری اسلامی اساساً به دو شیوه شکل گرفته است:

الف) تلاش جهت تأسیس نهادهای مالی اسلامی در کنار بانکهای متداول. در اینگونه تلاشها، انواع نهادهایی که تأسیس شده‌اند شامل: بانکهای اسلامی که غالباً در کشورهای اسلامی تأسیس شده‌اند و شرکتهای سرمایه‌گذاری اسلامی و شرکتهای اسلامی دارنده سهام سایر شرکتهای^۸ که در برخی از کشورهای اسلامی، ولی غالباً در کشورهای غیراسلامی، فعالیت می‌کنند. در هر دو

11. Siddiqi, Muhammad, Nejatullah. *Partnership and Profit Sharing in Islamic Law*. Leicester 1985.

«شراکت و تقسیم سود در قانون اسلام»؛ شامل فرارادها و نهیهای تجاری.

12. Wilson, Rodney. *Islamic Business: Theory and Practice*. London 1985.

«تجارت اسلامی: نظریه و عمل».

13. Wilson, Rodney. *Islamic Financial Markets*. London 1990.

«بازارهای سرمایه‌گذاری اسلامی»؛ تجارت بانکداری اسلامی در کویت، ایران، اردن، پاکستان و ترکیه.

14. Wilson, Rodney. "Islamic Financial Instruments". *Arab Law Quarterly* (London) 6.2 (April 1991): 205-214.

«دبازارهای مالی اسلامی»؛ اوراق قرضه اسلامی، اوراق سپرده و سهام.

/ رادنی ویلسون /

تکمله (بانکداری اسلامی): در اسلام ممنوعیت مطلق پرداخت و دریافت ربا وجود دارد. این تحریم است که بانکداری اسلامی را به‌طور اساسی از نظام بانکداری مرسوم متفاوت می‌سازد. از آنجا که راه استفاده از نرخ بهره در معاملات مالی مسترد شده است، بانکهای اسلامی می‌توانند تنها بر مبنای مقررات سهم‌بری در سود یا سایر روشهای تأمین مالی مجاز بر اساس قانون اسلامی به فعالیت بپردازند.

از لحاظ اصطلاح فقهی، ربا اشاره به اضافه نمودن مبلغی به اصل وام بر اساس مدت و مبلغ وام است. از دیدگاه حقوقی ربا به معنای پول اضافی است که در معاملات پول با پول یا کالا یا کالای اضافی در عملیات مبادله کالا به کالا دریافت می‌گردد. در حالی که، از ایل بخشی وجود داشت مبنی بر اینکه آیا در ربا اشاره

1. Rodney Wilson

۲. این تکمله ترجمه مقاله بانکداری اسلامی (Islamic banking) از «فرهنگ جدید پول و مالی، بانگربو» است
The New Palgrave, Dictionary of Money and Finance, edited by Peter Newman, murray Milgate, John Eatwell, vol.2 p. 531-533, The Macmillan Press limited, 1992.

3. interest 4. usury 5. appealing 6. exploitative 7. binding constraint 8. holding company

سرمایه‌گذاری سودآور توسط بانکها استفاده شود. البته بانکها می‌توانند کارمزد برای نگهداری سپرده‌های معاملاتی وضع نمایند تا هزینه عملیات این نوع حسابها پوشش داده شود.

سپرده‌های سرمایه‌گذاری سکه حسابهای سود و زیان نیز نامیده می‌شود. منبع اصلی وجوه برای بانکها را تشکیل می‌دهند. سپرده‌های سرمایه‌گذاری شایع‌ترین یا بیشترین سهم یک شرکت دارد تا حسابهای پس‌انداز و مدت‌دار مشتریان. ارزش اسمی سپرده‌های سرمایه‌گذاری تضمین نشده‌اند، و نرخ ثابت سود پرداخت نمی‌کنند. در صورت سپرده‌گذاران همانند سهامداران قلمداد می‌گردند (همانطور که به‌عنوان مثال سپرده‌گذاران در صندوقهای تعاونی یا سپرده سرمایه‌گذاری، سهامدار هستند) و بنابراین صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری در بانکهای اسلامی در سهمی از سود یا زیان بانک شریک‌اند. نسبت سهم‌بری باید پیش از انجام معامله میان بانکها و سپرده‌گذاران مورد توافق قرار گیرد و تا زمان سررسید معامله نمی‌تواند تغییر کند، مگر با توافق طرفین.

در وام‌دهی، شریعت بانکهای اسلامی را ملزم کرده تا همان اصول سهم‌بری در سود و زیان را به کار برند. دو شیوه‌ای که موازین اسلامی در زمینه وامها رعایت می‌کنند مقررات مضاربه و مشارکت است. در هر دو حالت وام‌دهندگان در سود و زیان شرکتی که وجوه را دریافت نموده است، سهم‌اند. تفاوت اصلی میان مضاربه و مشارکت این است که در مضاربه، تأمین‌کننده منابع مالی مجاز نیست که نقشی در مدیریت شرکت داشته باشد، در حالی که در معاملات مشارکت، تمامی طرفین حق مشارکت در تصمیم‌گیری مدیریتی را دارند. در مواردی که سهم‌بری در سود و زیان نمی‌تواند به مرحله اجرا در آید، سایر ابزارهای جایگزین برای سرمایه‌گذاری و تأمین مالی در اختیار بانکها هستند.

سایر روشهای تأمین مالی عبارت است از فروش یا

حالت، عموماً عملیات بانکداری مشروط به مقرراتی است که در تمامی بانکها به کار برده می‌شود. نمونه‌های بانکهای اسلامی در کشورهای مسلمان عبارتست از: بانک اسلامی فیصل در بحرین، بانکهای اسلامی فیصل در مصر و سودان، بانک اسلامی دبی، بانک اسلامی قطر و بانک اسلامی اردن. مثالهایی از شرکتهای سرمایه‌گذاری که دارای اختیارات ملی یا بین‌المللی هستند عبارتند از: دارالمال الاسلامی (ژنی)، شرکت بین‌المللی البرک با مسئولیت محدود^۱ (لندن)، شرکت سرمایه‌گذاری اسلامی^۲ (باهاما) و شرکت اراجسی برای سرمایه‌گذاری اسلامی با مسئولیت محدود^۳ (لندن). نهادهای بین‌المللی یاد شده که عموماً دارای مالکیت خصوصی هستند، برای جذب سپرده بدون پرداخت بهره - یا بانکهای متداول رقابت می‌کنند و این وجوه را در هر جا که فرصتهای سرمایه‌گذاری سودآوری بیابند، سرمایه‌گذاری می‌کنند.

ب) توسعه بانکداری اسلامی شامل بازسازی اقتصادی کل نظام مالی هماهنگ با مفاهیم اسلامی است. دو کشوری که بازسازی یاد شده در نظام مالی در آنها تحقق یافته است، ایران و پاکستان است. در ایران تمامی بانکها بر اساس قانون اسلامی فعالیت می‌کنند، در حالی که در پاکستان، بانکهای خارجی از محدودیت معاملات مبتنی بر ربا مستثنا هستند (خان و میرآخور، ۱۹۹۰).

۲- عملیات بانکهای اسلامی، همانگونه که توسط خان و میرآخور (۱۹۸۹) بحث شده است، بانکهای اسلامی اضافه بر سهام و سرمایه‌خرد بانک، به دو منبع اصلی وجوه متکی هستند: سپرده‌های معاملاتی و سپرده‌های سرمایه‌گذاری. سپرده‌های معاملاتی می‌تواند به عنوان معادل سپرده‌های دیداری در نظام بانکداری مرسوم به حساب آید. هرچند بانک اسلامی، ارزش اسمی سپرده معاملاتی را تضمین می‌کند، ولی هیچ بازدهی به آن تعلق نمی‌گیرد. به‌طور کلی وجوه تجهیز شده از طریق سپرده‌های معاملاتی نمی‌تواند برای

1. Albarakah International Ltd 2. The Islamic Investment Company
3. Al Rajhi Company for Islamic Investment Ltd

پسودا، صحت مسوق^۱ یا مریحه^۲ خرید و شماره^۳ وام قرض الحسنه^۴ (با نرخ بهره صفر) و اخذ کارمزد وام^۵ در سالی که ترتیبات سهم‌بری در سود ترجیح داده می‌شود، در عین حال فقه اسلامی، سایر شیوه‌های تأمین مالی را نیز مجاز می‌داند.

۳- جنبه‌های تعدی بانکداری اسلامی. حذف بانکداری مبتنی بر بهره به وسیله نظامی جایگزین که در وهله نخست متکی به ترتیبات سهم‌بری در سود است، تعدادی از پرسشهای نظری را مطرح می‌سازد. پرسش اصلی این است که آیا بانکداری اسلامی قابل دوام^۶ است؟ در سالیهای اخیر برخی مصطلحات انجام شده چسارچسب اساسی بانکداری اسلامی را به صورت مفهومی در آورده‌اند. (خسان و میرآخور، ۱۹۸۷). این مصطلحات نشان داده‌اند که یک نظام مبتنی بر سهام، یعنی همان چیزی که بانکداری اسلامی هست، می‌تواند دستکم با همان کارایی و مؤثر بودن نظام مبتنی بر بدهی کار کند. بدین ترتیب، فقدان بهره مانع کارکرد یک بانک اسلامی نمی‌شود. افزون بر آن نتیجه‌گیری که از الگوی تحلیلی توسعه داده شده توسط خان (۱۹۸۶) به دست می‌آید این است که در مقابل شرکتهایی که می‌تواند منجر به بحران بانکداری مرسوم شود در مقایسه با بانکداری مرسوم، بانک اسلامی بهتر می‌تواند خود را تعدیل نماید. دلیلش این است که در یک نظام بانکی مبتنی بر سهام تکانه‌های وارد شده به دارایی بانک بلافاصله با تغییر ارزش اسمی سهام (سپرده‌های) نگهداری شده توسط عموم مردم در بانک جذب می‌شود. بنابراین ارزش واقعی داراییها و بدهیهای بانک همواره مساوی خواهد بود. در نظام بانکداری مرسوم از آنجا که ارزش اسمی سپرده‌ها توسط بانک تضمین می‌شود، یک تکانه زیانبار به داراییهای بانک می‌تواند واگرایی میان ارزش واقعی داراییها و بدهیهای بانک ایجاد کند، و احتمالاً منجر به ارزش خالص منفی برای بانک شود. روشن نیست که چگونه این عدم تعادل تصحیح خواهد شد و روشن نیست که فرآیند تعدیل چه مدت به طول خواهد انجامید.

در مورد سیاست پولی، بانک مرکزی توانایی تنظیم نرخهای بازدهی مالی در نظام بانکداری اسلامی را از دست می‌دهد. با وجود این، کناری تحقیقی نشان داده که روشهای ضمیمه‌تقسیم از طریق کنترل اعتبار گسترش یافته توسط بانکها، تغییرات ذخیره قانونی و تسهیلات نسبتهای سهم‌بری در سود می‌تواند برای سیاست پولی نتایجی را به دست دهد که مشابه نظام مرسوم مبتنی بر بهره باشد. این مطلب هم در مورد یک اقتصاد بسته صدق می‌کند (خسان و میرآخور، ۱۹۸۹)، و هم در مورد واقعیتر یک اقتصاد باز (میرآخور و زیدی، ۱۹۹۱).

۴- آینده بانکداری اسلامی. نظریه و عمل هر دو نشان می‌دهند که بانکداری اسلامی دارای ماهیتی پایدار است. با وجود این بانکداری اسلامی با موانع و مشکلات مهمی مواجه است که اگر به‌تازگی پیشرفت بیشتری داشته باشد باید بر این مشکلات غلبه کند. مهم‌ترین موانع و مشکلات بانکداری اسلامی عبارتست از:

الف) هرچند تأسیس نظام بانکی که در آن به سپرده‌ها بهره پرداخت نشود نسبتاً آسان بوده است اما بانکداری اسلامی در کاربرد صحیح مقررات سهم‌بری در سود در طرف وام‌دهی با مشکلات جدی مواجه است. تاکنون امکان‌پذیر نبوده است نظامی از قراردادهای میان وام‌دهنده (بانک) و وام‌گیرنده برقرار گردد که هزینه‌ها را در سطحی معقول کنترل نماید. در عین حال، موضوع خطر انتقالی را حذف کند. خطر اخلاقی هنگامی به وجود می‌آید که وام‌دهنده (بانک) و سرمایه‌گذار دارای اطلاعات نامتقارن در باره سود سرمایه‌گذاری باشند. به همین جهت بانکهای اسلامی تا حد زیادی در وهله نخست، متکی به عملیات اجاره و مریحه‌اند این بدان معنا است که بیشتر سهام بانکهای اسلامی در داراییهای کوتاه‌مدت تجاری متمرکز شده است. این تأکید بر تأمین مالی کوتاه‌مدت دارای تأثیر زیانبار بر سرمایه‌گذاری، رشد و توسعه اقتصادی است (پرایورا، ۱۹۸۵).

ب) فقدان داراییهای مناسب درازمدت که باید در

1. de ferred payment sales 2. mark-up 3. lease-purchase 4. beneficence loan 5. service charge
6. viable

گسترش بیشتر بانکهای اسلامی در مقیاسی که تاکنون مشاهده شده است به سرعت با محدودیتهای یادشده مواجه خواهد شد. بانکهای اسلامی تنها به مدیران مسجرب، نیازمندند بلکه هم‌اکنون نیاز ویژه‌ای به متخصصان سرمایه‌گذاری و تأمین مالی دارند که بتوانند رشته‌کاملی از ابزارهای مالی - که بانکهای اسلامی برای رقابت با بانکهای مرسوم بدان نیاز دارند - ایجاد نموده و توسعه دهند. نتیجه آنکه: گسترش سریع بانکداری اسلامی در دهه گذشته نشان داده است که بازار بزرگی برای خدمات و فعالیت‌های بانکهای اسلامی وجود دارد. بانکهای اسلامی به روشنی جایگاه خود را یافته‌اند و به‌طور مناسبی از آن بهره‌برداری می‌نمایند. هر چند برخی از بانکهای اسلامی با مسائلی مانند هرجومرج برای بیرون کشیدن سپرده‌ها، زیانهای بزرگ و غیره مواجه‌اند. ولی به‌طور کلی بانکهای اسلامی عملکرد خوبی داشته‌اند. البته در موارد متعددی مسائلی که بانکهای اسلامی با آن مواجه‌اند مشابه مسائلی است که بانکهای مرسوم با آن دست به‌گریبان‌اند. از سوی دیگر تاکنون هیچ بانک اسلامی به‌خاطر مشکلاتش با شکست مواجه نشده است. طبیعی است بانکهای اسلامی که در اقتصاد نوین فعالیت می‌کنند با مجموعه مسائل خاص خودشان مواجه باشند، اما اگر بانکداری اسلامی بخواهد به سطحی دست یابد که با بانکداری مرسوم مبتنی بر ربا برابری کند، در این صورت باید به مسائل و موانع بانکهای اسلامی پرداخت و راه‌حلی برای آن پیدا کرد.

/ محسن، س. خان و عباس میراکخور /

بهرین - کشورهای خلیج فارس
بخارا، خانات - خانات بخارا
بسته‌هسته، در مبحث فقه جدید اسلامی مفهوم
«بدعت» را می‌توان از کلامی منتسب به پیامبر دریافت:
هر طریقه یا روشی که کسی در این دین ایجاد کند به

اختیار بانکهای اسلامی باشد. در فقدان ابزارهای مالی بسیار کوتاه‌مدت، بازتاب یافته است. در حال حاضر هیچ معادلی برای بازار بین بانکی در بانکداری اسلامی وجود ندارد که بانکها بتوانند مثلاً وجوه یک شبیه را نگهداری نمایند یا اینکه بتوانند جهت پاسخگویی به نیازهای موقتی نقدینگی، آن را قرض نمایند. روشن است که خلق ابزارهای مالی مناسب، یک نیاز مبرم است و بنابراین بانکهای اسلامی از نظر دامنه ابزارها و ساختار سررسید ابزارهای مالی در دو طرف دायایی و بدهی در موقعیت عدم مزیت متمایزی نسبت به بانکهای مرسوم قرار نخواهند داشت.

ج) وقتی بانک مرکزی صرفاً با بانکهای اسلامی سروکار دارد می‌تواند نقش خود را در تنظیم بانکداری و معاملات مالی به‌طور انجام دهد اما وقتی بانکهای اسلامی در کنار بانکهای ربری مرسوم فعالیت می‌کنند، بانک مرکزی در تنظیم بانکداری و معاملات مالی با مسائلی مواجه می‌شود. برخی از این مسائل عبارتست از: آیا بانکهای اسلامی باید ذخایر قانونی مشابه ذخایر قانونی بانکهای با بهره، نگهداری نمایند؟ آیا بانکهای اسلامی ذاتاً کم‌ویزش مخاطره‌پذیرتر از بانکهای سنتی (ربری) هستند؟ چگونه بانک مرکزی می‌تواند عملیات بازار باز را با اوراق بهاداری که نرخ بهره پرداخت نمی‌کند، هدایت نماید؟ این پرسشها برای کارکرد کارای بانکداری اسلامی، بی‌نهایت اهمیت دارد و لازم است حل شود.

د) موضوع مهم دیگر که بانکهای اسلامی با آن مواجه‌اند این است که چگونه روابطشان را با بانکهای خارجی سازماندهی نمایند و کلیتر از آن اینکه چگونه عملیات بین‌المللی را انجام دهند. البته این موضوعی است که ارتباط نزدیکی با خلق ابزارهای مالی دارد که هم با اصول اسلامی سازگار باشد و هم برای بانکهای مبتنی بر بهره (شامل بانکهای خارجی) قابل قبول باشد.

ه) اینکه بانکهای اسلامی با کمبود جدی کارکنان آموزش دیده برای انجام عملیات بانکداری بدون بهره مواجه‌اند. حتی اگر کارکنان آموزش‌دیده بانکهای بدون بهره، طی چند سال افزایش یافته باشد، در عین حال